

УДК 821-3.09(498=161.2+(73=161.2):82-312.9+82-992
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/53-2-31>

Оксана ТИХОВСЬКА,
orcid.org/0000-0003-4663-5960
доктор філологічних наук,
професор кафедри української літератури
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Закарпатська область, Україна)
oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

Ірина БУРА,
orcid.org/0000-0002-6249-091X
викладач кафедри іноземних мов
Державного вищого навчального закладу
«Ужгородський національний університет»
(Ужгород, Закарпатська область, Україна)
iryna.bura@uzhnu.edu.ua

МОТИВ ПОДОРОЖІ В ЧАСІ В ПОВІСТІ ДОКІЇ ГУМЕННОЇ «НЕБЕСНИЙ ЗМІЙ» ТА НОВЕЛІ МИХАЙЛА ТРАЙСТИ «ЛЮДИНА З ТОГО СВІТУ»

У статті простежено специфіку моделювання сюжетної ситуації подорожі в часі в повісті Докії Гуменної «Небесний змій» та новелі Михайла Трайсти «Людина з того світу». Мета статті – проаналізувати особливості фентезійного мотиву подорожі у часі у творах двох письменників. Актуальність дослідження зумовлена тим, що фантастична повість «Небесний змій» і містична новела «Людина з того світу» є мало дослідженими, типологічні паралелі між ними досі не проводилися. Мотив подорожі в часі у повісті «Небесний змій» Д. Гуменної та в новелі М. Трайсти «Людина з того світу» є семантично відмінними. Д. Гуменна майстерно моделює захоплюючу пригоду – історію виховання юного мудреця, нащадка праукраїнських племен, представниками інопланетної цивілізації через посвячення його в глибини сакральних та наукових знань шляхом навіювання та подорожі у часі й просторі на космічному кораблі. Авторка майстерно поєднує жанр наукової фантастики, пригодницького роману, історичної повісті, переплітаючи мотив дивовижної ініціації Яра з надзвичайно цікавим описом давніх обрядів та ритуалів наших предків. Завдяки подорожі у майбутнє Яр спостерігає за процесом формування українського етносу, що відбувався на основі тісної взаємодії різних племен, які населяли територію сучасної України три тисячі років тому. Подорож у часі уповільнює старіння героя: перебуваючи на космічному кораблі Яр проживає день, а на Землі минають десятиліття. Мандрівка у часі для героя Д. Гуменної є незворотною, він зустрічає своїх праправнуків, бачить перехід арійських племен від матриархату до патріархату, стає свідком занепадання тотемізму, зникнення системи культів і появи вірувань у богів. Мотив подорожі у часі у повісті «Небесний змій» тісно переплітається з мотивом подорожі у просторі на космічному кораблі інопланетян (який давні слов'янські племена вважали небесним змієм, спостерігаючи за його рухом у небі). У новелі М. Трайсти мотив подорожі в часі має містично-трагедійне забарвлення, тягнє до екзистенційної проблематики, сюжет своїм корінням сягає народних оповідей про спілкування людей з небіжчиками та розповідей про подорожі в потойбіччя, натякає на небезпеку необачних клятв та обіцянок й заборону порушувати християнські табу. Подорож у часі для героя новели «Людина з того світу» Петра Дуньки не була конструктивною, не сприяла його самовдосконаленню, а, навпаки, внесла хаос і неспокій у його життя. Причина, яка зумовила цю мандрівку в часі, а також її наслідки залишаються за межами сюжету, фінал твору відкритий.

Ключові слова: Докія Гуменна, Михайло Трайста, література діаспори, фентезі, міфологія, «Небесний змій», трипільська культура.

Oksana TYKHOVSKA,
orcid.org/0000-0003-4663-5960
Doctor of Philology,
Professor at the Ukrainian Literature Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Transcarpathian region, Ukraine) oksana.tykhovska@uzhnu.edu.ua

Iryna BURA,
orcid.org/0000-0002-6249-091X
Lecturer at the Foreign Language Department
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Transcarpathian region, Ukraine) iryna.bura@uzhnu.edu.ua

THE MOTIF OF TIME TRAVEL IN DOKIA GUMENNA'S STORY "SKY SERPENT" AND MYKHAILO TRAISTA'S SHORT STORY "A MAN FROM THE OTHER WORLD"

The article traces the specifics of modeling the plot situation of time travel in Dokia Humenna's novel "Sky Serpent" and Mykhailo Traista's short story "A Man from the Other World". The purpose of the article is to analyze the features of the fantasy motif of time travel in the works of two writers. The study is relevant because the fantastic novel "Sky Serpent" and the mystical short story "A Man from the Other World" are little researched, and typological parallels between them have not been drawn yet. The motif of time travel in D. Humenna's novel "Sky Serpent" and Mykhailo Traista's short story "A Man from the Other World" are semantically different. D. Humenna skillfully models an exciting adventure – the story of the upbringing of a young sage, a descendant of proto-Ukrainian tribes, by representatives of an alien civilization through his initiation into the depths of sacred and scientific knowledge by traveling through time and space on a spaceship. The author masterly combines the genre of science fiction, adventure novel, and historical novel, interweaving the motif of the amazing initiation of Yar with an extremely interesting description of the ancient rites and rituals of our ancestors. Thanks to a trip to the future, Yar observes the process of the formation of the Ukrainian ethnos, which took place based on the close interaction of various tribes who inhabited the territory of modern Ukraine three thousand years ago. Time travel slows down the hero's aging: Yar lives a day on the spaceship, and decades pass on Earth. The travel through time is irreversible for D. Humenna's hero, he meets his great-great-grandchildren, sees the transition of Aryan tribes from matriarchy to patriarchy, witnesses the decline of totemism, the disappearance of the cult system, and the appearance of beliefs in gods. The motif of time travel in the novel "Sky Serpent" is closely intertwined with the motif of space travel in an alien spaceship (which the ancient Slavic tribes believed to be a celestial serpent, observing its movement in the sky). In M. Traista's short story, the motif of time travel has a mystical and tragic shade, it gravitates towards existential issues. The plot comes from the folk tales about people's communication with the dead and stories about journeys to the afterlife; it hints at the danger of reckless oaths and promises and the prohibition of breaking Christian taboos. Time travel for Peter Dunka, the hero of the short story "A Man from the Other World", was not constructive, did not contribute to his self-improvement, but, on the contrary, brought chaos and unrest into his life. The reason for this time travel, as well as its consequences, remains outside the plot, the finale of the story is open.

Key words: Dokia Humenna, Mykhailo Traista, Diaspora literature, fantasy, mythology, "Sky Serpent", Trypylian culture.

Постановка проблеми. Мотив подорожі у часі ми зустрічаємо в творах, що належать до наукової фантастики, фентезі, а також у сюрреалістичній та символічній прозі, постмодерністській літературі. У кожному конкретному випадку цей мотив має свою специфіку. За спостереженням А. Мойсея та А. Аністратенко, «перехід від язичництва до християнства супроводжувався суттєвою перебудовою всієї структури часових уявлень у середньовічній Європі. Але архаїчне сприйняття часу не зникло – воно лише відступило на задній план, так би мовити у «нижчий» пласт народної свідомості» (Аністратенко, Мойсей 2017: 110).

Мотив подорожі у часі у повісті Д. Гуменної «Небесний змії» та в новелі М. Трайсти «Людина

з того світу» ще не був предметом окремого дослідження, і це зумовлює **актуальність** цієї статті.

Аналіз досліджень. Загалом, творчий доробок обох письменників є мало вивченим. Поетика повісті «Людина з того світу» осмислена в статті М. Вотьканич, інших досліджень про цей твір нема. Повість «Небесний змії» під різними кутами зору вивчали Т. Николюк, С. Лаврусенко, В. Філінюк, І. Бура, О.Тиховська, Д. Сачко.

Мета статті – проаналізувати особливості фентезійного мотиву подорожі у часі у творах двох письменників.

Виклад матеріалу. Оригінальну інтерпретацію мотиву подорожі в часі знаходимо в новелі М. Трайсти «Людина з того світу» (2016). Автор

поєднує в одному творі народні вірування, реалістичне зображення побуту селян, містичні мотиви та елементи жанру детективу. Один з головних героїв – Петро Дунька – несподівано опиняється в майбутньому, а інший – майор міліції Вішован – намагається розгадати загадку появи дивного чоловіка в старосвітському одязі в селі Верхнянки через шістдесят років після моменту його зникнення.

М. Трайста постійно тримає свого читача в напрузі, поступово розкриваючи в новелі нові деталі, які підтверджують гіпотезу про подолання Петром Дунькою значного часового проміжку. Цікавим є сюжетний хід, який визначає необхідні передумови для подорожі в майбутнє. Виявляється, Петро перенісся на кілька десятків років вперед у ніч свого весілля. А, як відомо, весілля – це один з обрядів переходу (за А. ван Геннепом), коли хлопець долає умовну межу між двома світами – часом безтурботного юнацтва в межах батьківської сім'ї та часом реалізації себе як особистості в межах нової родини, опиняється в ролі чоловіка та батька. На нашу думку, зникнення Петра Дуньки під час власного весілля є зовсім не випадковим – він, як і належало, був готовий перейти через межу юнацтва й зрілості, метафорично – психологічно переродитися. Але замість очікуваного набуття нової соціальної ролі відбувається переміщення в часі. Герой долає не психологічно-соціальну межу, а часовий бар'єр: замість того, щоб стати чоловіком своєї нареченої, він зникає на багато років з її життя. Відповідно для Петра від моменту його зникнення минає мить, а для його нареченої Марійки понад 60 років. Відтак, мотив подорожі в часі отримує в новелі М. Трайсти трагедійний відтінок, адже ця подорож зробила нещасними двох закоханих людей та їхніх нащадків.

Подібно до жанру чарівної казки в новелі «Людина з того світу» з'являється образ побратима – сержанта Нестора Євсеб'я, який на момент Петрового весілля є мертвим, і на спомин про нього на кладовищі у селі Верхнянки Петро поставив хрест. Колись, під час Першої світової війни, Євсебій врятував Петрові життя, й відтоді вони стали щирими друзями. Про цю подію Петро Дунька розповідає майорові Вішовану та професорові Мунтяну: *«Хоча куля пройшла мені крізь плече, мабуть, кров застигла від морозу, [...] і хоча я не мав ні рісочки в роті більше п'яти днів, смоктав тільки частину смерек і потім випльовував її, але сили ще не покинули мене зовсім. Таким знайшов мене сержант Євсебій і потяг за собою, мабуть, зо три кілометри»* (Трайста 2016: 346).

Ставши у нагоді головному героєві новели, у душі чарівної казки – виконавши свою функціональну роль, сержант зникає – помирає, отримавши поранення. Але якщо в казках чарівний помічник (побратим) метафорично передає свої функції головному героєві і автоматично залишається «поза кадром», то в новелі М. Трайсти сержант Євсебій потребує вдячності та уваги від свого побратима Петра й бере з нього обіцянку, що той поставить край цвинтаря хрест у Верхнянках і запросить його до себе на весілля: *«Якщо мені не пощастило жити у вашому селі, то хоч найпом'януть мене у ньому, а ти, Петре, коли будеш женитися, то прийди до того хреста і запроси мене на твоє весілля, прийди, Петре, буду чекати тебе!»* (Трайста 2016: 347). У такий спосіб автор моделює передумову мотиву подорожі в часі: Петро долає у ніч свого весілля крім вікової межі ще одну, він запрошує мертвого товариша до себе на весілля, і той приходить. Таким чином, завдяки запрошенню живого побратима сержант Євсебій переходить кордон між світом мертвих і світом живих, а Петро після спілкування з померлим здійснює подорож у часі.

Потрапивши в майбутнє, Петро Дунька розповідає майорові про ніч свого весілля: *«випив з сержантом корчажку горілки, але п'яним не був. Пили і не п'яніли, а ранком, так десь до першого співу півнів, виправив верхи його до хреста, а той запросив його до себе, «на той світ», де посидів кілька хвилин, але коли повернувся, не впізнав ні цвинтар, ні село, ні людей»* (Трайста 2016: 348). Петро прагне переконати співбесідника, що він справді жив у 20-х роках ХХ століття, але його розповідь виглядає фантастично й сприймається як вигадка божевільного.

Петро потрапляє у Верхнянки, але в рідному селі все навколо чуже. Автор яскраво змальовує конфлікт двох картин реальності, який виникає у душі Петра Дуньки. Його не впізнають односельчани, приймають за Дмитра Дуньку (його зниклого внука), а він, у свою чергу, теж не впізнає оточуючих. Подорож у часі зруйнувала знайому героєві картину світу, забрала близьких людей й протиставила Петра соціуму. Тепер він чимось подібний до свого померлого побратима Євсеб'я – перебуває в чужому для нього світі, нікому не потрібний, людина з потойбіччя, привид з минулого.

М. Трайста цікаво змальовує процес пізнання Петром Дунькою нової для нього реальності, і цей процес є досить сумним для героя. На відміну від пригод героїв наукової фантастики, які відкривають для себе в майбутньому новий цікавий

світ, переповнений новими науково-технічними відкриттями, герой М. Трайсти страждає від ностальгії за втраченим життям й відчувається розгубленим. На нашу думку, Петро є екзистенційним героєм, якого переповнює самотність і відчуття абсурдності життя в новому для нього часі й просторі.

Важливу роль для розуміння містичності подорожі в часі Петра Дуньки відіграє місце, яке стало відправною точкою мандрівки в майбутнє. Згідно з народними віруваннями, могила чи поминальне місце (хрест) на честь покійника є своєрідною межею між світами, тому, потрапивши вночі на місце, звідки нібито з'явився сержант Євсебій, Петро опинився у безчассі, а час у світі мертвих, згідно з міфами, має зовсім інші характеристики та цикли. Тому повернутися до дому у свій час, у ніч весілля, Петрові не вдалося – у світі мертвих минає мить, у світі живих – десятиліття. Відтак, образ побратима Євсебія набуває в цьому контексті негативної семантики: саме через його втручання в розмірений хід подій Петро позбувся свого майбутнього, яке він планував провести разом з дружиною та дітьми. Чи було таке втручання Євсебія в життя Петра навмисним, чи прагнув він завдати побратимові шкоди, ми так і не дізнаємося з сюжету новели. Фінал твору залишається відкритим, оскільки ні на це питання, ні на інше – куди раптом зник Петро Дунька з майбутнього, відповіді нема. Автор інтригує читача, описуючи словами професора Мунтяну зникнення Петра: *«Просто зник, розвіявся, тільки халат і піжама лишилися на ліжку [...] Уявіть собі, майоре, разом з ним зник і його одяг, в якому ви привели його до мене. Зник, просто зник, майоре, із закритої на ключ кімнати, без ніякого сліду»* (Трайста 2016: 351). Таким чином, друга подорож в часі вже не потребує перебування на межі між світами, герой зникає з лікарні для душевно хворих цілком містично. Які обставини сприяли цьому зникненню, залишається загадкою. Так само важко окреслити причину й мету, які обумовили подорож у часі Петра Дуньки. Можливо, М. Трайста прагнув привернути увагу свого читача до незвичайних подій, що інколи трапляються в нашому житті, й наголосити, що не всі події вкладаються в рамки раціональності та логіки, у житті має місце містика, а тому просте дотримання ірраціональних народних звичаїв та правил може врятувати від бід та розчарувань (наприклад, не варто ставитися до мертвого, як до живого, і кликати його на весілля).

Цілком по-іншому зображений мотив подорожі у часі в повісті Докії Гуменної «Небесний

змії» (1982). Авторка здійснила цікаву інтерпретацію міфів, легенд та бувальщин про спілкування людей з представниками позаземної цивілізації. Водночас Д. Гуменна яскраво описала життя давніх протиукраїнських племен доби бронзи й спробувала художньо переосмислити гіпотезу про розвиток цивілізацій Землі під впливом інопланетян, у повісті «Небесний змії» це спостережачі-дослідники, котрі кружляють навколо Землі у своєму космічному кораблі, який з далекої відстані нагадує небесного змія.

Події повісті відбуваються в кінці третього – в середині другого тисячоліття до нашої ери. Письменниця у передмові вмотивувала свій вибір жанру твору прагненням «охопити цей велетенський процес поширення єдиної мовної системи (індоевропейської) від берегів Атлантики до Індії» (Гуменна 1982: 6), тому в підзаголовку назва: фантастична повість на тлі праісторії. Художньо інтерпретувавши сучасні легенди про НЛО («чому б не покористатися мальовничими фактами, що постачає величезна література про „невідомі летючі предмети“? На свій лад» (Гуменна 1982: 9)), авторка змодельовала художній простір повісті протяглістю у 500 років.

Подорож у часі в цьому творі здійснює хлопець Яр, який народився в третьому тисячолітті до нашої ери серед племені сварожичів, котре жило в Північному Причорномор'ї. Інтелектуальним розвитком хлопець випереджає свій час, він легко запам'ятовує інформацію, уважно слухає розповіді бабусі Дани і мріє про подорожі та відкриття.

На початку повісті Ярові дев'ять років, і у цьому віці хлопчик несвідомо ніби програмує своє майбутнє, він хоче *«побачити цар-дівичу і людину-коня, і людей із собачими головами, і хоч би одним оком підглянути, як то чудесні коні везуть ранкове сонце... Хотів би все побачити водночас, увесь світ облітати, одночасно всюди бути. І здасться йому, що він летить-летить, десь униз-униз і ніколи не досягає дна»* (Гуменна 1982: 15). Згодом мрія хлопчика здійснюється: він стає учнем мудреця-інопланетянина Твастро і отримує можливість жити в різні історичні періоди, випадково стає мандрівником у часі, бачить різні землі, різні держави, вслухається у різні діалекти його рідної мови, спостерігає за культурним та релігійним розвитком споріднених арійських племен, які колись населяли Україну. Однак Яр може мандрувати лише в один бік – у майбутнє, повернутися назад у минуле він не здатен.

Твастро, шукаючи на Землі незвичайних людей, знайшов Яра і був вражений розумовими

здібностями хлопчика: «Яка чудесна пам'ять! Я ладен був цілими годинами слухати, як він переповідає усякі їхні небиллиці. Ідеальна пам'ять! Либонь, перевіришть наші апарати» (Гуменна 1982: 23). Твастро є одним із членів інопланетної експедиції, які кружляють навколо Землі, вивчаючи процес розвитку цивілізації на нашій планеті. Він нагадує мудрого старого, персонажа чарівних казок, який слушною порадою скеровує головного героя до здобуття бажаного. Таких казкових персонажів К.-Г. Юнг інтерпретував як уособлення архетипу Духа (Самості). У повісті Д.Гуменної все знаючого Твастро, їжею для якого є навчання та пізнання, і який здатен змінювати свою фізичну форму – набувати подобу людей і тварин, проникати у свідомість індивіда, теж можна вважати проєкцією архетипу Самості. Попри це мовлення і спосіб мислення героя наближають його до образу вченого-винахідника, яких ми часто бачимо у творах наукової фантастики.

Своїм задумом стосовно Яра Твастро ділиться з членами експедиції: «Я маю одну ідею. Хочу взяти під мою персональну опіку цього хлопчину. Він навіть не буде знати, що його долею хтось керує. Мені здається, що ми матимемо блискучу квінтесенцію нашої праці. Я читав його думки телепатично: хоче скрізь бути одночасно, все знати, все пережити...» (Гуменна 1982: 23).

Згодом Твастро стає для Яра провідником кризів час і простір, рятує від неминучої смерті, зцілює його рани на космічному кораблі. Мотив подорожі у часі у повісті Д.Гуменної виконує важливу роль для структурування композиції. Різні часові площини ми бачимо крізь призму сприйняття однієї особистості. Подорожі та пригоди Яра відбуваються на тлі різних часових і просторових декорацій, а сам герой метафорично є стержнем, навколо якого обертаються інші персонажі, різні епохи та культури. Через це характер героя певною мірою є схематичним, Яр – це в першу чергу спостерігач і аналітик; особисті переживання, ностальгія, закоханість – на другому плані. Хоча Д. Гуменній вдалося яскраво описати психологічні процеси, через які проходить герой, перебуваючи у несвідомому стані (сни, марення, галюцинації).

У повісті «Небесний змії» письменниця зуміла майстерно переплести історичні факти, міфи, міфологічні легенди та фантастичні оповіді про втручання інопланетян у життя людей на Землі. Зокрема, фантастичні події у житті Яра починаються з моменту, коли він мало не став «царем-жертвою», його хотіли вбити жінки з племені дан: «Одна з них – найстарша тут віла Гойя – вилзла на пристосовані для цієї okazji сходки й почала

різати кремінним ножем цареві-жертві горло. Всі інші тримають, щоб не дригався. Коли вже не пручався, почала кожна відбатовувати шматок, кожна собі. Дійшовши до нутроців, вирізали печінку й почали ворожити, що буде: врожай? град? посуха? Потім ці жертвовні шматки сплять і закопають у цій самій ямі. Але річ у тім, що вся їхня робота була даремна. Ні до чого! Та то ж не Юрай, а великий цурпак! [...] Валяються на землі мотузки, усі оті дорогоцінні прикраси, усі шати, – а царя-жертви нема. НЕМА! Як же так? Де дівся? І ніхто ніколи більше тут його не бачив. Загадка навіки зосталася нерозгаданою» (Гуменна 1982: 94). Завдяки невидимому втручання Твастро Яр уникнув смерті.

Після року перебування у селесці дан Яр здобув знання про їх побут та матріархальну культуру, закохався в дівчину Ладу й отримав нове ім'я Юрай. Однак Лада опинилася серед тих, хто прагнув ритуального вбивства юнака, кохання не зупинило її, закони роду вище особистих почуттів. А дивовижне зникнення царя-жертви із закритого приміщення стало основою для появи міфів і легенд.

Галюцинація, яку навів на екзальтованих жінок Твастро, розвіюється, і учасники ритуалу, намагаючись пояснити те, що сталося, вигадують дивовижну історію. Її Яр почув через чотириста років від своїх праправнуків, які з повагою й трепетом згадувала про дивовижного Юрая і його жінку-змію. «Вже після того, як Яра тут не стало ... Де дівся? Ніхто не знає. От ти, Оленю, кажеш, що Юрай перенісся на небо... а може його проковтнула земля? Отак, розступилася, ковтнула людину й знову зійшлася! Ніхто не знає. Десь дівся. [...] Вже після того, як зник Юрай, Лада-змія привела сина і назвала його: Яргаталай. [...] Це значить: „Яр, що мчить навскач на коні. Гаталає.“ Дала йому зелену Юраєву сокирку, одне, що від нього зосталося ...» (Гуменна 1982: 218).

Всупереч здогадкам дан, насправді Яр зник завдяки вчасній появі Твастро, який спостерігав за юнаком і знав, що йому загрожує смерть. Твастро силою думки розв'язав на Ярові мотузки і переніс його на космічний корабель. Однак спогад про деталі цієї події інопланетянин стер з пам'яті юнака: «Почувши, що відвалюється камінь від входу, Яродночасно відчув, що мотузки самі собою спадають із нього, разом із усіма царськими оздобами. І він ...Що далі було, – не пам'ятає» (Гуменна 1982: 94). Потрапивши на корабель інопланетян Яр через навіювання отримує від Твастро знання з різних наук, однак відбувається це

ніби уві сні, час проведений за межами Землі хлопець не пам'ятає. Коли він отямився «у рідному степу, саме біля того ярка, де не раз збирав для ватри хмиз» (Гуменна 1982: 95), то юнаки, яких він там зустрів його не впізнали, оскільки вже минуло десять років. «А-а-а!– пригадав, нарешті, старший. – Був колись такий Яр, але ж він зник без сліду, вже всі й забули про нього [...]. Дивне почуття огорнуло Яра. Та невже ж це минули роки? Десять літ? Та все ж це вчора діялося! .. І якась наче стіна виросла між Яром та оцими чужими парубками біля ватри. Як не втокмачує їм, – нічого не допомагає. Це вжеросло якесь нове покоління» (Гуменна 1982: 96). Обурення і гнів через недовіру молодших сварожичів до його розповідей на мить викликають у пам'яті Яра уривки спогадів про те, що він бачив за межами Землі: «Ніяких вогненних коней на небі нема, сонце вони не возять і жадного Перуна там і духу не видно. А є величезна вогненна куля й навколо неї крутимось ми на маленькій порошинці. Я бачив! – із притиском ще раз ствердив Яр. – Я скрізь був. Потім порошинка стала ніби грудкою каші. А ще ближче – гори, ліси, океани. Яка гарна ця „грудка каші“ зблизька! Яка чудова! Високі снігові гори, а внизу зелені гаї, широкі степи із соковитими травами, безмежні океани, ліси дрімучі...А далі Яр хотів ще розказати, які там люди живуть ... Все-все він у цю мить згадав, – де був, що бачив. Воно прорвалося десь із-під споду. Але враз усі видива зникли, завмерли, заморозилися» (Гуменна 1982: 98). Отже, перша подорож Яра тривала десять земних років, які промайнули, як одна мить, за межами Землі. І цей відрізок часу вже залишився недоступним для героя, його товариші розійшлися по світу, а йому судилося зустрітися вже з їх нащадками. Таким чином, перша мандрівка у часі і просторі сприяла зародженню у душі Яра певної пустоти через втрату зв'язку з близькими й нездатність пригадати деталі своєї подорожі. «Він, сердега, не знає, що зостався таким молодим, як був, а на Землі вже пройшли роки та роки. Не диво, що наш Яр потрапив до молодших за нього. Сам то він інтелектом підріс, та ба ... теперішнє його оточення зосталося ген-ген позаду. Не диво, що він відчув себе самотнім. То вже доведеться йому до цього холоду відчуження звикати, із самотою зріднитись» (Гуменна 1982: 99).

Деталі першої космічної подорожі Яра розкриває Твастро на одній з конференцій, які періодично відбуваються на космічному кораблі: «Я дав йому наочну лекцію. [...] Облітали ми кілька разів навколо Землі, а при цьому я показав йому

справжнє місце його плянетики у сім'ї матерісонця. Здається, хлопець зрозумів. Подекуди ми й зовсім низько спускалися, інколи осідали на твердий ґрунт, – хай учень у різних вимірах побачить свою Землю, чи як він сказав “грудку каші”. А щоб не зранити психіки занадто великим вантажем вражінь, я пригасив йому свідомість баченого. Хлопець не буде пам'ятати, а тільки пригадуватиме, наче сон ... мов йому привиділося» (Гуменна 1982: 99).

Перебування Яра вдома було нетривалим, за порадою дідуся Сварога Яр вирушає в подорож – їде в гості до дядька Аспурга на Кубань. Однак по дорозі на Яра і його товаришів нападають розбійники, і знову хлопця рятує Твастро: розбійники «поставали на коліна й піднесли благально руки догори – та й так і застигли. Ніякого більше руху. З зеленого місяця висунувся тонкий оранжовий промінець і почав намацувати людей, що стояли на колінах. Досяг – і спаралізував, так таки з піднесеними руками. Чи й верблюдів теж? Далі не хочуть іти. Стоять уперто й дивляться. Аж тоді зелений місяць почав спускатися нижче-нижче, хвоста вже нема, а тільки зробився такий завбільшки, як шатро. От тоді сталося найбільше чудо, яке будь-коли бачили люди й верблюди. Той верблюд, що на ньому лежав зв'язаний Яр, верблюд той почав підноситися догори догори – і на очах у розбійників його проковтнуло зелене шатро. Яр відчув, що мотузки самі собою з нього спадають» (Гуменна 1982: 132).

Врятованого від рабства Яра Твастро переносить у Айр'янем Веджо (територія в Середній Азії, куди переселилися арійські племена), там хлопець має здобути нові знання. «Навіть і мить не змигнула, як Яр, сидючи й далі на верблюді, опинився на твердому ґрунті. Не карколомні гори, не ущелини, не бурливі ріки оточують його, а спокійний просторий степ, скільки згляне око. От тільки десь далеко-далеко, ген-ген, манячать-мріють сині гори» [с. 138]. В Айр'янем Веджо Яр зустрічається із Зоратустрою і пізнає філософію східного мудреця. «Яр ходить до печер у скелях із Зоратустрою і вони там удвох вишкрябують оті свої різні та черти, оті нікому непотрібні закарлючки» (Гуменна 1982: 144). Яр прагне навчитися читати давні тексти й записувати свої знання, але його спілкування з Заратустрою теж виявляється нетривалим, і наступна подорож у часі стає вимушеною. В Айр'янем Веджо виникає пожежа, під час якої хлопець мало не помирає. І Твастро забирає Яра на космічний корабель, де юнак одужує протягом року, на Землі за той час минають століття.

Спогади Яра про пожежу, марення та галюцинації тривають довгий час, йому ввижається бурхлива вогняна ріка, океан вогню, а посеред нього острів Вірій, на якому живе Вічна Мати. Картина марень героя майстерно змодельована письменницею, тут з'являється і казкова дівчина-олень з вісімнадцятьма рогами, із золотистою вовною, а також страшна жінка-потвора з двома іклами (одне стирчить до неба, а друге встромлене в землю). «*А в зубах тієї жінки-потвори птиці гнізда в'ють. Не пускає Яра те жаске велетенське страшилице, руки з довгими чорними пазурами розчеприло, щоб Яра зловити*» (Гуменна 1982: 158). Ці два жіночі персонажі у маренні Яра мають символічне значення: дівчина-олень є уособлення життя й кохання, потворна жінка – персоніфікована смерть. Поява таких протилежних образів у видіннях героя зумовлена його фізичним станом – він перебуває на межі життя і смерті.

Серед інших символічних образів, які відображають зв'язок Яра зі сферою його несвідомого – дивовижна гора. У своєму сні-маренні він потрапляє у середину гори, заходить до печери, засинає там, а вранці гора перетворюється на голову велетня: «*Коли вранці гора я-аак позіхне! Мало не проковтнула Яра. Та то ж – голова велетня, Яр спав у роті!*» (Гуменна 1982: 158). Цей мотив теж подібний до сюжетів міфів та казок про ковтання героя чудовиськом і символізує смерть і наступне народження (один з етапів ритуалу чоловічої ініціації, що зустрічається в чарівних казках) (Пропп 2005: 192).

Марення Яра дедалі більше нагадує казку: він зустрічає маленьку зелену жабу, і вона (як тварина-помічник у чарівних казках) дає йому слушну пораду: «*Нічого не бійся! Виведу тебе звідси, але мусиш стати зовсім маленьким. Тоді пролізеши у цю щілинку*» (Гуменна 1982: 158). Яр зменшується до розмірів хруща й покидає світ, який лякає його. Тепер його марення позбувається символіки смерті, він знову перетворюється на юнака, бачить дивовижний палац, а зелена жабка перетворюється на прекрасну молоду дівчину із зеленими очима й смарагдовою короною на голові. «*Дівчина ж цілком реальна, жива, посміхається. Вона каже: Ніколи не чув про таку Ведоха? Чув? То це я! Оце, що бачиш навколо – моє. Я – господиня цього палацу й підземних джерел, що тут зроджуються та витікають нагору. Підземними водами, ручаями й джерелами команду я*» (Гуменна 1982: 159).

Яр сприймає Ведоха як богиню води, водночас на неї проектується образ ідеальної жінки-мрії, недосяжний для героя в реальному житті –

архетип Аніми. Появі дивовижної дівчини у маренні героя, який перебуває на межі життя і смерті, передували захоплення кількома реальними дівчатами, представницями різних племен, культур, які жили в різних часових площинах, – Ладою, Аеллою, Інарою. Вони на мить з'явилися в житті юнака і зникли, так само швидко зникла й Ведоха: вона «*зробилася ручаєм і потекла. І що дивніше – Яр поплив у цім ручаї. А ручай вибився нагору, утворив маленьке жєбонливе джерельце*» (Гуменна 1982: 159). У більшості світових міфів вода ототожнюється з хаосом, першоджерелом (первісні води), з жіночим началом (Тиховська, 2021: 38–53). Тож Ведоха у маренні Яра є символом нового життя, його перемоги над смертю, другого народження після зцілення смертельних ран. «*Твастро привіз його на космічну базу після побойща в Айр'янем Веджо цілком розтрощеного, непритомного, без ознак життя. Твастро докладає всіх зусиль, щоб вдихнути в Яра живу силу*» (Гуменна 1982: 160).

Одужання Яра триває цілий рік, а на землі минають сотні років. Після зцілення герой опиняється в Малій Азії, серед племені хетів. Тепер він стає конюхом при дворі хетського царя Уріяса, навчає мистецтву догляду за кінськими воїнів, тут його називають Ярїнос. Однак щасливий побут Яра швидко закінчився, оскільки Інара, донька царя, несподівано обрала його собі за нареченого – піднесла Ярові чару з медом під час бенкету. Вибір прекрасної царівни став смертним вироком для Яра. Уріяс дав хлопцеві небезпечне доручення: потайки відвезти у вигнання царицю Гепату (вдову переможеного Уріясом Аспарука – нащадка племені сварожичів), щоб отримати повну владу над царством, позбутися матриархальних традицій. Яр виконав завдання царя, однак не заслужив вдячності, а навпаки – розгнівив, оскільки передав від Гепати лист, адресований Уріясу, в якому царська велич була зневажена. Як наслідок, на Яра чекала шибениця, однак і цього разу його врятував від смерті Твастро: «*Уріяс прочитав послання і сказав слугам поставити посеред майдану, у самій хатусі, шибеницю. Сам він сів на балконі, у позолоченому кріслі, а поруч посадив дочку Інару, щоб дивилася, як будуть вішати її обранця. [...] Але що це? Нізвідки взявся туман. Хмара сіла на майдан, закрила шибеницю з повішеним. І знялася. На майдані було порожньо. Шибениця є, а повішеного нема! І навколо – ані звуку, ані шелесту. Така містерійна порожнеча*» (Гуменна 1982: 175).

Після цього Яр опиняється в Греції, де живуть нащадки його родича Зевса, котрого тепер, через п'ятсот років, вважають за бога, громовержця

з гори Олімп. *«Сердега Яр не знає, що він живе вже сотні літ. Оті його перерви у земній біографії, що спричиняв його опікун Твастро, рівнялися: один рік – сотні земних. То нам зрозуміло стане, що зустрів Яр не самого брата Зевса, а його нащадка в якомусь далекому поколінні. Правда, разючо подібного обличчям до пастуха-сварожича»* (Гуменна 1982: 187).

Подорожуючи у часі й просторі, Яр духовно розвивається, здобуває різні знання про Всесвіт, природу, культуру, зустрічається з нащадками своїх родичів-сварожичів, котрі опинилися в різних куточках Азії та Європи. У перервах між подорожами Яр здійснює блискавичний рух у часі, а точніше – уникає впливу земного часу на його організм, не старіє. Багато десятиліть минають непомітно для героя, і його картина світу постійно трансформується, поруч з'являються нові люди. Після останнього повернення з космічного корабля Яр потрапляє в оточення цілком чужих людей, з якими важко знайти спільну мову через різницю у світогляді. Герой не міг зрозуміти, чому він не змінився, а всі, кого він знав постаріли або й зовсім померли: *«А як із феноменом часу? – поцікавився хтось із товариства [інопланетян]. – Космічна мить – це довгі роки на Землі. Він, сердега, не знає, що зостався таким молодим, як був, а на Землі вже пройшли роки та роки. Не диво, що наш Яр потрапив до молодших за нього. Сам то він інтелектом підріс, та ба ... теперішнє його оточення зосталося ген-ген позаду»* (Гуменна 1982: 99). Тут бачимо подібність з новелою М. Трайсти «Людина з того світу», оскільки і на космічному кораблі, і у світі мертвих час плине по-іншому, ніж у світі людей, він ніби зупиняється. Д. Гуменна постійно тримає своїх героїв на межі цих часових вимірів. Сьогодні стає відносним поняттям для Яра, його життя триває кілька земних століть, оскільки час на кораблі інопланетян уповільнюється. Однак відмінність мандрівки Яра від подорожі у часі Петра Дуньки полягає в тому, що Яр має доброзичливого провідника (наставника, це більше ніж побратим) – інопланетянина Твастро, який постійно підтримує й скеровує хлопця, веде його до певної мети, прагнучи виховати людину, яка б поділилася отриманими знаннями через міфи, пісні, казки зі своїм народом. За спостереженням А. Мойсея та А. Аністратенко «до реалізації подорожі в часі в художньому творі належить також умовність, що викликає зсув часових площин. Спосіб фіксації умовності в художній літературі, що був забезпечений побутуванням магічних пластичних ритуалів, коли маг проводячи обрядодію викликає реалізацію чи матеріалізацію задуманого поза часом» (Аністратенко, Мойсей 2017: 112).

лізацію чи матеріалізацію задуманого поза часом» (Аністратенко, Мойсей 2017: 112).

Функцію давніх магів у повісті Д. Гуменної виконують інопланетяни, які покладають на Яра великі сподівання й реалізують свої плани, ділячись з юнаком своїми знаннями, тоді як в новелі М. Трайсти сержант Євсебій не перебирає на себе функцію мага чи наставника, він покидає Петра Дуньку напризволяще в чужому для нього часі.

Чим більше Яр подорожує в часі (щоразу мандрівка починається у той момент, коли героєві загрожує смерть), тим більшими знаннями він починає володіти, стає іншим – психологічно й інтелектуально перероджується – проходить через своєрідний обряд ініціації, постійно долаючи межу між життям і смертю. Яр тричі опиняється за крок до смерті, але його рятує Твастро, юнак духовно перероджується й повертається на Землю, в майбутнє, мудрим чоловіком, здатним нести свої знання іншим. Яр не одержимий ностальгією та сумом – на відміну від Петра Дуньки, у кінці повісті він чітко бачить своє призначення, прагне не тільки самовдосконалення, але й усвідомлює необхідність бути корисним для інших, і це надає сенсу його життю: *«А чи я хоч на макове зерно підріс? – питає сам себе. За цим питанням стоїть велика радість. Бо він знає, що є такі ж, як і він, що він – належить до великої родини Всесвіту... Тільки тепер воно окреслено завданням Твастра: запише він камінним літописом і про бабуню Дану, і про Зоротустру, і про Твастра...»* (Гуменна 1982: 243).

Мандрівниками в часі й просторі у повісті Докії Гуменної постають також інопланетяни, які непомітно відстежують хід історичних подій на Землі, інколи втручаючись у певні події, але залишаються непомітними для землян. Частково подібним до них персонажем в новелі М. Трайсти є сержант Євсебій, який теж зміг подолати межу часу й перевів через неї Петра Дуньку, хоча духовному зростанню останнього це не сприяло.

Висновки. Отже, мотив подорожі в часі у повісті «Небесний змії» Докії Гуменної та в новелі Михайла Трайсти «Людина з того світу» є семантично відмінними. Д. Гуменна майстерно моделює захоплюючу пригоду – історію виховання юного мудреця, нащадка праукраїнських племен, представниками інопланетної цивілізації через посвячення його в глибини сакральних та наукових знань шляхом навіювання та подорожі у часі й просторі на космічному кораблі. Авторка майстерно поєднує жанр наукової фантастики, пригодницького роману, історичної повісті, переплітаючи мотив дивовижної ініціації

Яра з надзвичайно цікавим описом давніх обрядів та ритуалів наших предків. Завдяки подорожі у майбутнє Яр спостерігає за процесом формування українського етносу, що відбувався на основі тісної взаємодії різних племен, які населяли територію сучасної України три тисячі років тому. Подорож у часі уповільнює старіння героя: перебуваючи на космічному кораблі Яр проживає день, а на Землі минають десятиліття. Мандрівка у часі для героя Д. Гуменної є незворотною, він зустрічає своїх праправнуків, бачить перехід арійських племен від матриархату до патріархату, стає свідком занепадання тотемізму, зникнення системи культів і появи вірувань у

богів. В новелі М. Трайсти мотив подорожі в часі має містично-трагедійне забарвлення, тяжіє до екзистенційної проблематики, сюжет своїм корінням сягає народних оповідей про спілкування людей з небіжчиками та розповідей про подорожі в потойбіччя, натякає на небезпеку необачних клятв та обіцянок й заборону порушувати християнські табу. Подорож у часі для героя новели «Людина з того світу» Петра Дуньки не була конструктивною, не сприяла його самовдосконаленню, а, навпаки, внесла хаос і неспокій у його життя. Причина, яка зумовила цю мандрівку в часі, а також її наслідки залишаються за межами сюжету, фінал твору відкритий.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аністратенко А., Мойсей А. Подорож у часі як відголосок ритуальної пластики фольклорної обрядовості у художній прозі. *Актуальні питання суспільних наук та історії медицини*. 2017. № 3. С. 109–115.
2. Бура І. Художнє переосмислення образу змія у творах П. Куліша («Огнений змій») та докії Гуменної («Небесний змій»). *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип 29. Том 1. С. 36–42.
3. Вотьканич М. Поетика містичного в повісті Михайла Гафії Трайсти «Людина з того світу». *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2022. № 49. С. 35–42.
4. Гуменна Д. Небесний змій. Фантастична повість на тлі праісторії. Нью-Йорк : Науково-дослідне товариство української термінології, 1982. 272 с.
5. Лаврусенко М. Мистецьке з завдання прози на тему праісторії: авторська позиція Докії Гуменної. *Українська мова та література*. 2017. № 12. С. 13–15.
6. Лаврусенко М. Часопростір художньої прози Докії Гуменної про дохристиянську добу. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2013. Ч. II. № 4 (263). С. 147–154.
7. Николук Т. Інтертекстуальність як спосіб «інакомовлення» у повісті Докії Гуменної «Небесний змій». *Слово і час*. 2005. № 10. С. 22–30.
8. Пропп В. Исторические корни волшебной сказки. М. : Лабиринт, 2005. 332 с.
9. Сачко Д. Скіфська проблематика у творчості Докії Гуменної. *Scriptorium nostrum*. 2017. № 1 (7). С. 38–49.
10. Тиховська О. Магія та міфологія в українському фольклорі Закарпаття: етнопсихологічний аспект. Ужгород : Рік-У, 2021. 512 с.
11. Тиховська О. Образ мавки в українській міфології та повісті Докії Гуменної «Небесний змій». *Філологічний дискурс*. 2019. № 9. С. 168–179.
12. Філінюк В. Сонце як компонент мовного полотна повісті «Небесний змій» Докії Гуменної. *Філологічний дискурс*. 2020. № 10. С. 297–306.
13. Трайста М. Г. Людина з того світу / Трайста М. Г. Між коханням і смертю. Бухарест : Видавництво RCD EDITORIAL, 2016. С. 321–351.

REFERENCES

1. Anistratenko A., Moisei A. Podorozh u chasi yak vidholosok rytualnoi plastyky folklornoї obriadovosti u khudozhnii prozi. [Time travel as an echo of the ritual plasticity of folk rites in fiction]. *Aktualni pytannia suspilnykh nauk ta istorii medytsyny*, 2017, Nr 3, pp. 109–115. [in Ukrainian].
2. Bura I. Khudozhnie pereosmyslennia obrazu zmiia u tvorakh P.Kulisha (“Ohnennyi zmi”) ta dokii Humennoi (“Nebesnyi zmi”). [Artistic interpretation of the mythological image of a serpent in the works of P. Kulish (“The Fiery Serpent”) and D. Humenna (“The Sky Serpent”)]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*. 2020, Vyp. 29, tom 1. pp. 36–42. [in Ukrainian].
3. Votkanych M. Poetyka mistychnoho v povisti Mykhaila Hafii Traisty “Liudyna z toho svitu”. [Poetics of the mystical in the Mykhailo Hafii Traista’s story “Man of the afterlife”]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriiia “Filolohiia”*, 2022, Nr 49, pp. 35–42.
4. Humenna D. Nebesnyi zmi. Fantastychna povist na tli praistorii. [The sky serpent. A fantastic story against the background of prehistory]. Niu-York : Naukovo-doslidne tovarystvo ukrainskoi terminolohii, 1982, 272 s. [in Ukrainian].
5. Lavrusenko, M. Mystetske z zavdannia prozy na temu praistorii: avtorska pozytsiia Dokii Humennoi. [An artistic task of prose on the topic of prehistory: the author’s position of Dokia Humenna]. *Ukrainska mova ta literatura*, 2017, Nr 12, pp. 13–15. [in Ukrainian].
6. Lavrusenko M. Chasoprostir khudozhnoi prozy Dokii Humennoi pro dokhristyiansku dobu. [The space-time of Dokia Humenna’s fiction about the pre-Christian era]. *Visnyk LNU im. T. Shevchenka*. 2013, Ch. II, Nr 4 (263), pp. 147–154. [in Ukrainian].

7. Nykoliuk T. Intertekstualnist yak sposib “inakomovlennia” u povisti Dokii Humennoi “Nebesnyi zmii”. [Intertextuality as a method of “other speech” in Dokia Gumenna’s novel “The Sky Serpent”]. *Slovo i chas*, 2005, Nr10, pp. 22–30. [in Ukrainian].
8. Propp V. Istoricheskie korni volshebnoy skazki [Historical roots of fairy tale]. M.: Labirint, 2005. 332 s. [in Russian].
9. Sachko D. Skifska problematyka u tvorchosti Dokii Humennoi. [Scyths problems in the works of Dokia Humenna]. *Scriptorium nostrum*, 2017, Nr 1 (7), pp. 38–49. [in Ukrainian].
10. Tykhovska O. Mahiia ta mifolohiia v ukrainskomu folklori Zakarpattia: etnopsykholohichniy aspekt. [Magic and mythology in Ukrainian folklore of Transcarpathia: ethno-psychological aspect]. Uzhhorod : Rik-U, 2021, 512 s. [in Ukrainian].
11. Tykhovska O. Obraz mavky v ukrainskii mifolohii ta povisti Dokii Humennoi “Nebesnyi zmii”. [Image of Mavka in Ukrainian Mythology and in Dokia Humennas Novel “Sky Serpent”]. *Filolohichniy dyskurs*, 2019, Nr 9, pp. 168–179. [in Ukrainian].
12. Filiniuk V. Sontse yak komponent movnoho polotna povisti “Nebesnyi zmii” Dokii Humennoi. [The sun as a component of the language canvas of the novel “The Sky Serpent” by Dokia Humenna] *Filolohichniy dyskurs*, 2020, Nr 10, pp. 297–306. [in Ukrainian].
13. Traista M. H. Liudyna z toho svitu. [A Man from the Other World]. / Traista M. H. Mizh kokhanniam i smertiu. Bukharest : Vydavnytstvo RCD EDITORIAL, 2016, pp. 321–351. [in Ukrainian].